

Departament d'Antropologia Cultural
i Història d'Amèrica i Àfrica
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

Les explotacions agràries familiars a l'Alt Camp

Lídia FERRÉ FERRÉ

correu electrònic: lidia_ferre@menta.net

Resum del Treball de recerca de segon any presentat en el Programa de
Doctorat en Antropologia Social i Cultural. Bienni 2002-04

Tutor: Dr. Ferran Estrada i Bonell

Barcelona, juliol 2004

Les explotacions agràries familiars a l'Alt Camp

Lídia FERRÉ FERRÉ

1. Presentació

La intenció d'aquest treball de recerca ha estat veure què fan el pagesos, quines actuacions i estratègies adopten per tal d'aconseguir la perpetuació com a grup social en un context en contínua transformació. Aquest és doncs, un treball sobre explotacions agràries, sobre pagesos, i concretament, sobre els pagesos de l'Alt Camp.

Segur que tots hem sentit parlar, o hem vist les mobilitzacions dels treballadors del sector agrari per aturar la puja del preu dels carburants, o bé manifestar-se a Brussel.les demanant solucions als acords presos per la Comissió Agrària Europea sobre els sector dels fruits secs.

La rigurosa política agrària marcada des de Brussel.les, imposant limitacions de la producció i disminució dels preus que es paguen pels productes, afecta directament als pagesos i les explotacions familiars, les quals han d'adoptar noves estratègies per poder sobreviure. De fet, la renda agrària actual per al conjunt de la Comunitat Europea s'ha situat als nivells dels anys vuitanta, amb una caiguda important del poder adquisitiu per part dels treballadors del sector agrari.

Així, la crisi energètica dels anys setanta i la crisi del sector agrari que va esdevenir durant els anys vuitanta (justament després de l'adhesió d'Espanya a la Comunitat Europea), han influït en les explotacions familiars, moltes vegades engrandint-ne les dificultats de producció i reproducció. A això podríem sumar-li el fet que la reforma de la PAC (Política Agrària Comunitària) començada el 1992 no ha fet sinó agreujar moltes de les contradiccions que ja existien sobre el model de desenvolupament agrari; el fet de no promoure transformacions profundes en les estructures agràries o de donar subvencions com una solució davant la minva de les rendes de les explotacions familiars, ha condicionat el desenvolupament de les explotacions durant els últims anys.

Les explotacions agràries familiars constitueixen una realitat social i econòmica important en el món rural català, i en elles s'hi desenvolupen les estratègies productives i reproductives, és a dir, totes aquelles actuacions que van dirigides a la perpetuació dels grups socials, en els quals hi ha implicats els factors de producció i reproducció.

En aquest context, la casa és la institució que engloba els interessos de producció i reproducció econòmica i social i familiar. Les pràctiques de reproducció de les cases pageses es duran a terme gestionant els recursos de què disposen, amb el procés de transmissió dels béns, i amb les pràctiques matrimonials, que en garantiran la reproducció del grup i del patrimoni i la seva continuïtat.

De manera més concreta els objectius del treball són els següents:

1. Fer una caracterització general de la situació actual i l'evolució de l'agricultura a l'Alt Camp: població activa, tipus de conreus i distribució... que serveixi com a context per a l'anàlisi.
2. Conèixer les característiques i el funcionament dels diferents tipus d'explotacions agràries familiars : superfície de les explotacions, règim de tinença, tipus de conreus, orientació i destinació de l'activitat productiva agrària i de bestiar, força de treball i organització del treball, modernització i tecnificació, el paper de les cooperatives...
3. Definir quines són les principals estratègies reproductives de les cases pageses com a institució.
4. Determinar quines són les estratègies econòmiques de les cases pageses.
5. Conèixer les inquietuds, desitjos, preocupacions, perspectives de futur i expectatives dels pagesos de més edat confrontant-ho amb la visió dels pagesos joves.

Per poder portar a terme aquests objectius, la recerca ha partit de la consideració de la casa com a unitat d'observació i anàlisi pel fet que és en la casa pagesa on es produeixen i reproduïxen els factors bàsics de les explotacions agràries: el patrimoni i les persones.

2. Hipòtesis de treball

- Durant els últims 25 anys les explotacions agràries familiars han sofert importants transformacions. A l'Alt Camp, hi ha hagut un fort increment de l'agricultura a temps parcial, motivada per l'oferta de llocs de treball generats per la industrialització creixent que s'ha produït a la zona i alhora per la minva de les rendes que

proporcionen els productes agrícoles. Aquest fet junt amb altres de caire social, com per exemple la poca valoració dels treballadors del sector agrícola, i els millors sous que ofereixen les indústries o el sector dels serveis, ha fet, també, que molts joves no vulguin continuar treballant en les explotacions familiars.

- La desaparició de les explotacions està condicionada fonamentalment per l'organització familiar i l'existència de treball extern més que no pas per la baixa rendabilitat de la producció. D'altra banda, el fet que en moltes famílies es realitzi treball extern per part de membres de la casa condiona l'organització familiar de la casa i en aquest sentit, sovint "l'ajuda" en la realització de diferents tasques en l'explotació agrària per part d'aquestes persones queda en segon terme. Això porta a haver de contractar jornalers en època de collita, o en altres moments. Aquesta situació pot generar conflicte entre el responsable de l'explotació (que considera una obligació que els altres membres de la casa "col.laborin" a l'explotació) i les persones que realitzen un treball extern (que consideren que la seva feina no és l'explotació agrària).
- La política agrària comunitària ha seguit el sistema de donar subvencions i ajudes a determinats productes agraris en detriment d'altres conreus. Com a conseqüència d'això, molts dels conreus existents han estat substituïts per altres subvencionats, alhora que les explotacions familiars han hagut de modernitzar la maquinària agrícola, i augmentar les superfícies total de les explotacions amb la finalitat d'obtenir-ne més rendes i mantenir l'estatus socioeconòmic.

3. La recerca

3.1. Plantejaments metodològics

La recerca ha estat plantejada des d'una perspectiva dinàmica i processual del canvi, analitzant la casa pagesa en relació amb el context i observant els canvis dins d'un procés continuat de transformació, evitant la contraposició d'un abans tradicional i un després/ara modern.

Aquesta perspectiva és important en una zona com l'Alt Camp pel fet que durant els últims decennis s'hi han instal·lat moltes indústries i construït polígons industrials en zones agrícoles; això fa que es pugui presentar l'agricultura de la zona des d'una visió dualista, des d'un abans de les indústries i un després. Precisament és aquesta visió la que s'ha intentat evitar en aquest treball donat que el procés de transformació de l'agricultura és més llarg i no depèn només d'uns fets puntuals sinó que hi ha molts altres aspectes de caire més general, com la política agrària europea, els preus dels carburants... per exemple, que hi incideixen.

L'estudi de la casa pagesa s'ha fet des d'una perspectiva dinàmica en el sentit que la casa no és pas una realitat social estàtica i ancorada en el temps, sinó que cal entendre-la com en un procés constant de transformació. És per això que en la recerca i l'anàlisi de les dades s'ha tingut en compte dos aspectes:

- a) El canvi social: S'ha plantejat el canvi com el resultat d'un conjunt de causes de tipus econòmic, social i polític que afecten la societat global i que alhora incideixen en els fenòmens locals. No es tracta de veure els fets com quelcom puntual i estàtic, cal abordar-los com un procés (Comas d'Argemir, Contreras: 1990,19). Les cases pageses no són pas unitats aïllades i independents, es troben dins d'un entorn més ampli i per tant, estan subjectes a la seva influència.
- b) Els models culturals i les pràctiques socials: Es tracta d'observar la diferència que existeix entre els models normatius i les pràctiques socials.

Ubicar l'anàlisi des de la perspectiva de la pràctica social porta a plantejar la necessitat de combinar l'estudi dels models de referència amb l'observació de les accions dels individus i dels grups socials. Cal analitzar l'individu com a agent actiu de la vida social i deixar veure les estructures com a forces que modelen les actuacions de les persones. (Bourdieu, 1991)

Així, els models culturals entorn a la casa són aquell conjunt d'idees que tenen les persones sobre què és o hauria de ser una casa, qui la configura, quines funcions tenen els seus membres... i la pràctica és el comportament real de les persones. Aquests comportaments són molt variats i no sempre es correspondran amb els models de referència, que presenten de forma ideal com ha de ser les coses. Tot i així, cal dir que aquests models són flexibles i inclouen alternatives als casos que aquesta norma ideal no es pot assolir.

3.2. Treball de camp

L'estudi de la casa s'ha realitzat aplicant el mètode de l'estudi de casos pel fet que ens permet observar la relació entre els diversos factors que intervenen en el seu funcionament.

L'estudi de casos em permetrà, a part d'obtenir informació detallada sobre les explotacions familiars, copsar opinions, sentiments o valoracions sobre determinats aspectes de la vida i del treball.

He elaborat la reconstrucció de l'etnografia familiar de dues cases pageses del poble: cal Salvadoret i cal Panseta, per tal de veure la lògica del seu funcionament i les formes i estructures familiars al llarg dels últims anys.

Aquest podria ser un treball molt extens i remuntar-me al segle passat, però en el meu cas només em centraré en dues o tres generacions, fins allà on arribi la memòria familiar de les cases seleccionades.

Pel procés de selecció de les cases a estudiar, el primer que vaig fer va ser elaborar un buidatge de les cases del poble atenent a l'ocupació dels seus membres. En un principi pretenia fer-ho des dels censos agraris, però aquests no em facilitaven la informació que pretenia trobar i aleshores vaig partir del meu coneixement. Com que el que "persegua" eren pagesos, em vaig centrar en aquestes cases. Després vaig haver d'acotar més, i vaig establir una classificació de les explotacions per tal que els casos escollits fossin representatius. La idea inicial era treballar sobre tres casos:

- una explotació agrària familiar en la qual hi hagués continuïtat (pagès jove)
- una explotació on no hi hagués continuïtat
- una explotació on la dedicació del titular fos a temps parcial (ATP)

Aquests tres casos foren representatius dels diferents models de pagès que podem trobar al poble, però donada la limitació de temps i la disponibilitat de les persones a les quals havia pensat entrevistar, vaig decidir treballar a fons en dos casos (explotació amb continuïtat, pagès jove; i l'explotació ATP).

A part d'aquest estudi de casos, he completat la informació amb altres entrevistes i converses amb els responsables d'explotacions sense continuïtat (ja sigui perquè no tenen fills o perquè els fills no volen dedicar-se a l'agricultura i treballen en altres sectors).

L'obtenció d'informació ha estat a partir d'entrevistes formals i converses informals amb persones del Pla de Santa Maria. Aquestes entrevistes han estat dirigides cap a l'obtenció d'informació per a la realització de l'etnografia familiar de les dues cases seleccionades.

S'ha entrevistat de manera formal a un informant de cada casa, realitzant-se 3 entrevistes a cada un d'ells i paral·lelament s'ha entrevistat de manera més informal a altres membres de les cases. Les entrevistes han estat semidirigides a partir d'un guió previ sobre diferents aspectes de la recerca.

Les converses informals penso que no es poden obviar. Han estat interessants i alhora importants perquè m'han permès obtenir informació sobre la manera de pensar i actuar de les persones davant de situacions concretes relacionades amb el funcionament de la casa que de vegades no es poden copsar en una entrevista dirigida.

Totes les entrevistes realitzades a les dues persones de les cases han estat enregistrades amb un magnetòfon i posteriorment les gravacions s'han transcrit

literalment En els altres casos es va prendre nota de les converses en el quadern de camp.

Per altra banda, penso que és important parlar de l'observació participant donat que ha estat un element fonamental d'aquesta recerca. I remarcar la meua proximitat a l'objecte d'estudi. El que intento és fer antropologia al meu poble, en el propi entorn social i cultural.

El fet de triar com a àmbit de recerca el meu propi poble, on hi viu la meua família i on passo els caps de setmana i les vacances, inscriu la recerca en l'antropologia de proximitat, una antropologia feta a casa, en el propi entorn social i cultural. Això genera alhora avantatges i inconvenients.

El primer inconvenient el trobo en què el fet d'estar immersa en la comunitat i entorn que es vol estudiar, fa que es tingui una imatge i una idea predeterminada de la realitat i de l'objecte d'estudi. Això pot portar a deixar de considerar dades o aspectes que poden ser rellevants en la recerca o també, que els informants ometin informació perquè pensin que l'investigador ja la coneix.

Per altra banda, l'antropòleg està vinculat a la comunitat i com a tal se l'ha identificat en un grup social i en una xarxa de relacions. Els membres de la comunitat tenen una idea sobre aquesta persona, que també pot condicionar la investigació.

Aquests inconvenients, però, poden deixar de ser-ho si un és conscient que existeixen. Cal intentar crear la distància necessària amb l'objecte d'estudi i observar i analitzar tots els aspectes o qüestions per petites i quotidianes que siguin.

Com a principal avantatge destacaria el coneixement previ del lloc, de l'objecte d'estudi, de les persones i les relacions internes de la comunitat, que permetran escollir millor els informants i situar les explicacions en el context social.

Hi haurà alhora més facilitat per a la realització d'entrevistes i l'observació donat que l'investigador no és un estrany, sinó que participa de les relacions internes, amb la qual cosa les persones actuaran de manera més oberta i la seva presència serà un fet natural.

Haver nascut, formar part d'una de les cases del poble i participar en les diferents activitats d'aquesta i del poble, ha possibilitat poder realitzar la recerca i obtenir la informació amb facilitat i alhora m'ha permès contextualitzar, relacionar i analitzar els materials obtinguts més fàcilment.

4. Estructura del treball

El treball s'ha estructurat en tres parts. La primera part inclou la presentació, objectius, hipòtesis, l'estudi i anàlisi de conceptes (casa, grup domèstic, família, models culturals, canvi social, pagesia, agricultura familiar...)

La segona part és tot allò relacionat amb la recerca, recollida d'informació i dades, entrevistes, treball de camp.

La tercera part és la de l'anàlisi de les dades obtingudes i la història familiar de les dues cases pageses estudiades. L'anàlisi de les dades s'ha estructurat en tres apartats:

1. La casa com a unitat social. En aquest apartat s'analitza la casa des de la vessant social del concepte: pertinença (qui forma part de la casa), residència, sistema d'autoritat, relacions dins de la casa...
2. La casa com a unitat econòmica. Es fa un estudi de tot allò relacionat amb el treball i l'explotació: l'accés a la terra, l'accés a la força de treball, l'orientació de la producció i la comercialització.
3. La casa i la transmissió. L'objectiu d'aquest apartat és analitzar els sistemes d'herència i com es produeix la transmissió tant del patrimoni material (terra, magatzems, accés als recursos, casa-habitatge...) com del patrimoni immaterial o simbòlic (nom de la casa, noms propis, prestigi social...). S'analitza, també, el matrimoni i la socialització, que juntament amb l'herència, constitueixen els mecanismes bàsics de la reproducció del grup domèstic.

5. Conclusions

Aquest ha estat un treball sobre les explotacions agràries i els pagesos. Veure quines actuacions i estratègies adopten per aconseguir reproduir-se n'ha estat l'objectiu. La casa com a unitat social on es produeixen i reproduïxen els factors bàsics de les explotacions agràries familiars, ha estat el marc de referència per portar a terme la recerca.

Al Pla de Sta. Maria i al Camp de Tarragona, la casa és la institució que organitza la vida social i econòmica del poble. Està formada per un grup de persones relacionades, principalment, per vincles de parentiu (consanguinitat i afinitat) que estan sota l'autoritat del cap de casa, aquest acostuma a ser l'hereu i propietari dels béns o patrimoni material.

La casa és percebuda com a una unitat, tant pels membres que la integren com per la resta de la comunitat, i sovint s'associen una sèrie de valors i conductes estereotipades als seus membres. Aquests posseïxen un patrimoni immaterial o simbòlic

(nom, prestigi social...) que els dóna unitat i els identifica també com a membres de la casa. La casa és vista com unitat per sobre dels individus, i les accions individuals són vistes com accions de la casa. Existeix la creença que tots els membres de la casa comparteixen uns trets de comportament comuns, heretats dels seus avantpassats i que transmetran als seus descendents.

Fins la dècada dels setanta, acostumaven a coresidir a la casa varies generacions: la dels vells, l'hereu i la jove, i els fills d'aquests. Actualment, la casa ha deixat de ser un grup de residència. D'estructura de família troncal s'ha passat a famílies nuclears amb residències separades, dominant els valors d'individualisme i la privacitat a l'hora d'establir les normes de residència, tot i així la generació dels pares i dels fills continuen estant vinculades per una xarxa de circuits de reciprocitat.

Un altre dels trets característics de la casa és que els seus membres comparteixen treball productiu i activitats. S'ha identificat la casa amb l'explotació agrícola treballada pels membres de la casa, i que els ofereix uns ingressos que els permeten viure i reproduir-se.

Actualment hi ha cases que són unitats de residència, producció i consum mentre que d'altres només actuen com a unitat de residència i consum, però no de producció, ja que els seus membres treballen fora. En altres casos, és una unitat de producció i no de residència i consum.

Així doncs, el principal element que serveix per identificar i definir una casa és el treball conjunt a l'explotació agrícola i la transmissió d'aquesta a un dels fills (serà el continuador de la casa).

Quan no hi ha continuïtat a l'explotació i els fills es dediquen a d'altres activitats econòmiques, la residència i la transmissió de l'habitatge seran els criteris que s'utilitzaran per delimitar una casa.

Els models ideològics dominants serveixen de referència als membres de la casa per aconseguir el seu objectiu de reproducció, desenvolupant un seguit d'estratègies econòmiques i socials. Els models no són estàtics ni invariables, són flexibles. A més de contemplar com s'ha de fer les coses, proposen solucions per aquells casos que no es poden acollir a la norma.

Hi ha una coincidència entre els dos casos estudiats, en què hi ha una base econòmica pagesa que depèn de l'accés a la propietat de la terra per la via de la transmissió d'herència. El nomenament d'hereu és també present en la forma com tenen lloc les transmissions de béns des de les generacions dels avis a les dels pares. A conseqüència dels canvis socials, econòmics i del sistema de valors, el sistema d'herència també s'ha anat modificant. La transmissió del patrimoni de forma íntegra a un dels

descendents ja no és la prioritat. En aquest sentit la transmissió de béns ha perdut importància en la mesura que ja no suposa una via d'accés als factors de producció i reproducció principals de les famílies. Tot i així continua essent important en aquells casos que un dels fills continua l'activitat agrícola. En aquest cas el patrimoni, en terres, de la casa passarà a aquest fill com a continuador de la casa. En els altres casos que no hi ha continuïtat a l'explotació, s'estableix el sistema de "millora" per aquell fill o filla que es faci càrrec dels pares.

Tal i com apuntava a les hipòtesis inicials, la pluriactivitat i la diversitat de bases econòmiques és el que més caracteritza les explotacions agràries actuals. Aquest no és un fet nou, donat que durant el període estudiat ha estat sempre present d'una o altra manera. El treball fora de l'explotació o la pluriactivitat pot venir donada pel cap de l'explotació i/o pel seu cònjuge i fills.

Les cases pageses que viuen exclusivament de l'agricultura són poques. En elles hi ha ingressos procedents d'altres activitats econòmiques que, en molts casos, superen els ingressos produïts per les rendes de l'activitat agrària.

L'agricultura del Pla ha anat esdevenint una agricultura a temps parcial. El cert és que cada vegada hi ha més explotacions en les que el seu cap, sobretot si és jove, realitza agricultura a temps parcial, treballant en d'altres activitats econòmiques o sectors, i portant la terra alhora. Dins d'aquest grup hi trobem un ventall molt ampli de situacions, des d'aquells que realitzen un treball remunerat i l'agricultura passa a segon lloc, fins a aquells que treballen puntualment o a hores, i l'agricultura és la seva activitat principal.

Així doncs, conclouria dient que l'agricultura a temps parcial és una estratègia més de la pluriactivitat de les explotacions, és un mecanisme que permet l'adaptació i acomodació de les explotacions a l'economia de mercat en la mesura que aporta uns ingressos complementaris. En aquest sentit podem afirmar que hi ha hagut un increment d'agricultura a temps parcial si considerem que és el cap de l'explotació qui la realitza, però també dir que el treball agrari amb dedicació parcial continua dependent del treball familiar.

L'organització del treball a les explotacions s'ha hagut de fer tenint en compte les activitats externes que realitzen els altres membres de la casa. En molts casos l'única mà d'obra familiar a l'explotació és la del cap de casa perquè tant els seus fills com la seva dona realitzen altres activitats econòmiques. Això suposa haver de contractar mà d'obra en períodes de collita i sovint enfrontaments entre pare i fills, l'un perquè considera que els fills tenen "l'obligació" d'ajudar a l'explotació i els altres perquè han decidit que la pagesia no és la seva professió i no senten aquesta obligació des del moment que estan percebent altres rendes externes.

Per altra banda cal considerar també, la dependència respecte a les polítiques agràries de la comunitat europea i sobretot dels ajuts econòmics que fan que les explotacions cada vegada siguin més dependents de l'orientació d'aquestes polítiques agràries. En aquest sentit, els tipus de conreus han anat variant durant els últims anys. S'han substituït uns per altres tenint en compte, en part, les subvencions i ajudes.

Tot això ha provocat una dificultat de reproducció de l'activitat agrícola com a professió, però una part important d'aquesta dificultat és deguda a la valoració social negativa que se n'ha fet. Durant uns anys la percepció social del pagès ha estat el d'una persona que ha de treballar de sol a sol, que els seus ingressos són incerts, que és una professió "sacrificada". En canvi, s'ha presentat als obrers i treballadors assalariats com a persones que tenen un sou fix, que no cal que es "preocupin", que treballen les hores i després disposen de temps lliure. Encara avui, preval la imatge dels treballadors a la indústria o als serveis com a més valorats, destacant-ne la jornada de feina, les vacances, la consideració que "quan has fet les vuit hores, ja has acabat",... i la imatge del "nou pagès", competitiu, negociador, "empresari agrícola" encara és molt petita.

A això cal afegir-hi el discurs deslegitimador i desincentivador que han adoptat els propis pagesos, alguns ja jubilats, respecte la pràctica pagesa, en el qual es culpa de la situació a la política econòmica i agrària de les administracions autonòmica, estatal i europea.

És difícil, doncs, la reproducció, donat que perquè el pagès es reproduïx com a tal, transmetent l'activitat a les altres generacions, ha de tenir la convicció que val la pena que els seus fills també siguin pagesos. D'altra banda, també cal ser conscient que l'agricultura és una ocupació pràcticament inaccessible per les persones que no provenen de famílies pageses. Si no es rep la terra com herència, és difícil, donat que la inversió inicial de capital que es necessita per accedir als recursos productius és molt alta. A més cal sumar-hi la dificultat per aprendre l'ofici.

6. Bibliografia citada

BOURDIEU, P. (1991) *El sentido práctico*. Madrid: Taurus

COMAS D'ARGEMIR, D.; CONTRERAS, J. (1990) "El proceso de cambio social". *Agricultura y Sociedad*, 55: 5-71